

Pojam dostojanstva u kontekstu savremenog društva

Dritan Abazović¹

Rezime

Savremeno društvo dovelo je do tektonskih poremećaja u percepciji čovjeka i njegova dostojanstva. Pitanje koje muči filozofiju od njena nastanka odnosi se na pokušaj definiranja čovjeka i njegove prirode. U vremenu postmoderne, oličenom u izraženom materijalizmu, gdje vrijednosti dobijaju neki drugačiji karakter, dostojanstvo kao ukupnost vrlina koje posjeduje čovjek sve je više na udaru “prazne” politike iz koje izostaje ono etičko. Stoga, zadatak savremene političke etike postaje traženje izgubljenog dostojanstva i promišljanje decentnog društva, koje poštuje i cijeni dostojanstvo čovjeka. Ovaj članak ima za cilj da identificira neke činjenice i usmjeri raspravu ka tome šta je dostojanstvo, zašto je ono važno i zbog čega treba sve više biti predmet političke etike u budućnosti politološko-filozofskih rasprava? Jedino društvo koje poštuje čovjeka u njegovoj punoj datosti može se smatrati pravednim i dobrim društvom. Cilj je težiti i teorijski uobličavati njegove konture, a ovaj članak jeste pokušaj da se izvrši iskorak u tom pravcu.

Ključne riječi: *dostojanstvo, čovjek, politička etika, decentno društvo, homo sacer, humanizam*

¹ Mr. Dritan Abazović, politikolog. Doktorant Univerziteta Crne Gore, Fakultet političkih nauka – oblast političke teorije. Izvršni direktor Televizije Teuta u Ulcinju.

POSLJEDICE koje su nastale nakon kraja industrijske revolucije i početka tehnološke revolucije takve su da nužno podrazumijevaju ponovno traganja za čovjekom. Skoro da je suludo pričati ovu priču u XXI vijeku, ali nas realnost naprosto demantira. U vremenu postmoderne i posthumanizma, gdje su mnoge vrijednosti pridobile neki drugačiji karakter, čovjek sve više postaje ono što je Agamber definirao kao *homo sacer* ili “izbjeglica”, “izgnanik”, “vukodlak” – ni čovjek, ni zvijer. Kada se govori o čovjeku, mora se govoriti o njegovu dostojanstvu, ali kada želimo započeti raspravu o ideji dostojanstva, nužno moramo započeti od temeljnog pitanja od kojeg ono zavisi, a to je “šta je čovjek?”. Aktualnost normativnih, društvenih i etičkih implikacija, različitih odgovora na to pitanje, vidljiva je na izložen način u sukobima pokreta koje možemo podijeliti u dvije glavne skupine ili grupe: prva se određuje kao pravo na život koje se zalaže za zaštitu ljudskog života u kojem se prepoznaje temelj ljudskog dostojanstva od začeca do prirodne smrti. Drugu grupu čini pravo na smoodređenje, koje podržumijeva slobodu odlučivanja u sudbini tek začetog života i pravo na dobru smrt kad se procijeni da život više ne odgovara određenim standardima po kojima bi bio vrijedan življenja. Sagledamo li čovjeka u jednom savremenom diskursu, zaključujemo da je on postao jedna vrsta “mašine” koja se može mijenjati i popravljati do određene granice. Ta granica konstantno se pomiče, a s njom i status dostojanstva čovjeka. Šta je zapravo ljudsko dostojanstvo? Opće je prihvaćena definicija da je *dostojanstvo apstraktna imenica koja označava ukupnost vrlina koje pobuđuju poštovanje*. Ovakva definicija implicira da poštovanje dostojanstva neke osobe znači imati dobro mišljenje i svijest o kvalitetima te osobe. Sam pojam dostojanstvo mnogo je korišten u antičkom svijetu. Poriijeklo vodi od latinske riječi *dignitas* koja znači da nešto valja zaslužiti (respekt, poštovanje, čast). Taj latinski izraz podrazumijeva kvalitet koji nekoga čini dostojnim, što indirektno implicira postojanje određenih uvjeta za dostojanstvo. Čini se, pak, kako je za posjedovanje dostojanstva nužno biti ljudska osoba jer je sama pripadnost ljudskoj vrsti dovoljna da čovjek bude dostojanstven. To nas dovodi do pitanja koje korespondira s današnjim vremenom: “Šta je ljudska osoba i koja su njena prava, odnosno koji je njen status?” Mada je ovo pitanje uvijek bilo u raskolu između teološke, filozofske i laičke rasprave, ono se i dan-danas pojavljuje kao neodređeno i posve konfuzno.

Pojam dostojanstva pojavljuje se u religijama, a kasnije su ga sve više koristili i filozofi. Paskal, npr., smatra da se čitavo ljudsko dostojanstvo nalazi u razumu, dok Kant smatra da je “čovječnost samo po sebi dostojanstvo, jer čovjeka ne može koristiti drugi čovjek kao neko sredstvo, nego se prema njemu uvijek treba odnositi kao prema cilju, jer se upravo u tome sastoji njegovo dostojanstvo. Čovjek posjeduje unutrašnju vrijednost ne zbog toga što je *animal rationala*, već ukoliko je nositelj bezuvjetnog moralnog imperativa” (Kant, 1974: 33). Pojam je ušao u međunarodno pravo, u razne pravne dokumente, počevši od “Opće deklaracije o ljudskim pravima”, čime je naglašena njegova generalna kategorija, što je po automatizmu predmet političke etike. Sam termin, kako smo napomenuli, ima više različitih interpretacija. Tako ga neki interpretiraju kao kvalitet određene humanosti, neki kao nedodirljivost ili samopripadnost, dok za neke on pridobija sakralni karakter. Primenjeno na ljudsku osobu, dostojanstvo, kako se čini, posebno označava apsolutno poštovanje što ga dugujemo nekoj osobi. Osjećaj poštovanja rađa se spontano u nama samima čim se suočimo s nekom osobom, poštovanje kakvo ni u kojem slučaju ne osjećamo prema materijalnim stvarima. Stoga se čini sasvim logično ono što je Kant naglašavao, a to je da se poštovanje i dostojanstvo odnosi samo na osobe. Taj osjećaj različit je od npr. ljubavi, bojaznosti ili dragosti koje se može izraziti i prema životinjama ili prema nekim stvarima kao što su more, vulkan ili planina. Važnost pronalaženja čovjeka nalazi se upravo u činjenici da se mora mijenjati taj odnos prema ljudskom biću koji je poprimio i poprima sve više razmjere kao da je riječ o nečemu što nije čovječno. Logično, sve ono što nije spojivo s ljudskim dostojanstvom jeste ono što se ruši ili ponižava kao ljudsko biće, ono što ga svodi na njegovo tijelo ili što vrijeđa njegova osnovna prava. Dostojanstvo ljudske osobe jeste vrijednost koja se čovjeku priznaje zbog same činjenice ljudskosti i to je ono što je bit svakog etosa. Potraga za čovjekom ide kroz diskurs raščlanjenja ljudske od pravne osobe. Ljudska osoba odgovara ljudskom biću. Pravna je osoba, s druge strane, subjekt koji je sposoban da nosi određena prava i obaveze. Ljudska osoba nije isto što i pravna osoba, i to je vrlo bitna razlika u politici. Nekada se npr. na roba gledalo kao na stvar, a rob je bio ljudsko biće, ali ne i nosilac bilo kakvih prava. Isto tako, kao primjer se mogu navesti i brojna pogubljenja i ubistva koja su se dešavala bez ikakva dokaza krivice i bez bilo kakve odgovornosti. Te su osobe, iako ljudska bića, izgubile svoju pravnu sposobnost. Važnost

diskusije o dostojanstvu upravo polazi od činjenice da ono nije priznato svim živim bićima. U doba globalizacije kroz koju živimo tako nešto postaje sve očiglednije. Dostojanstvo ljudske osobe upravo podrazumijeva da se prema čovjeku moramo odnositi kao prema čovjeku i da njegova pravna kategorija nije primarna, već da je njegov moral ono što ga odvaja od drugih stvari. Čovjeka kao takvog ne možemo smatrati samo za homo sapiensa, već je ono isto tako i biće potrebe, te je društvo pozvano da odgovori na njegove zahtjeve za onim šta mu je potrebno. Ovo upućuje na razmišljanje da nije samo situacija lišena dostojanstva ona u kojoj čovjek nema šta jesti, već i onda kada nije u mogućnosti da vrši svoje vlastite sposobnosti tako da ga društvene strukture potpuno guše i potpuno iskorištavaju. Polazeći od ove logike, dostojanstvo je nešto što posjeduju svi ljudi, ali to nameće moralnu dužnost da se svima omogući njegovo potpuno i cjelishodno ostvarenje. Novovjekovna ideja dostojanstva u potpunosti korespondira s onim za šta se treba zalagati savremena politička etika, a to je da nositelji nisu samo svjesni, nezavisni i racionalni pojedinci, već i djeca, žene, starci, radnici i sve osobe koje žive u degradirajućim uvjetima i koje više ne mogu iskazati svoje sposobnosti. Osim socijalne dimenzije dostojanstva, drugi današnji filozofski smjer ide *luhmanovskim putem*, a taj put jeste individualne dimenzije. Danas se smatra da se Luhmann, vjerovatno nesvjesno, nadovezao na antičko shvatanje dostojanstva “koje je povezano uz ulogu koju neko ima u društvu, sa jedne strane, a sa druge je naglasio kako je prezentovanje osnovni element ljudskog dostojanstva” (Luhmann, 1995: 119). Posebno kvalitetno individualno dostojanstvo razvio je jevrejski filozof Avishai Margalit. Prema njemu, “nije više cilj ostvariti ‘dobro uređeno društvo’, već *decentno* društvo što je do sada bilo zapostavljano. Društvo je decentno onda kada institucije što ga tvore ne vrijeđaju respekt što ga svako ima o sebi. A dostojanstvo i nije ništa drugo do predstavljanje poštovanja prema sebi samom” (Margalit, 1996: 53). Ovakvo shvatanje dostojanstva znači da ono ne pripada apstraktnoj osobi kao pravnom subjektu koji je nosilac prava i dužnosti kao i svaka druga osoba, već čovjek kao konkretni pojedinac koji se samoopredjeljuje kao partner u odnosu. U luhmanovskom smislu, čovjek ima individualno pravo da se osjeća povređenim svaki put kada je izvanjsko ponašanje takvo da ga vrijeđa. Dakle, svaki čovjek ne samo da ima pravo biti u društvu samopredstavljen kako on hoće, već ima pravo i na zaštitu svog identiteta i svoje intime od drugih. Što je više

izložen javnosti, sve je veća potreba zaštite naše intimnosti. To je naročito vidljivo u globalnom društvu u kojem živimo, gdje konstantno doživljavamo povredu naše privatnosti, a prvenstveno mislimo na utjecaj medija i svih ostalih informatičkih sredstava. Ono što sa sigurnošću možemo tvrditi jeste da je dostojanstvo ključni aspekt ljudskosti, i ono je dio onoga što jesmo, a ne ono što imamo i što posjedujemo. Dok god egzistiramo, dotle posjedujemo dostojanstvo, a svako njeno negiranje znači fašizam nad nama samima, ali i nad cijelim čovječanstvom. Možemo reći da je čovjek, usljed razvoja tehnike i tehnologije, omogućio jedan osnov za očuvanje dostojanstva. No, s druge strane, u isto vrijeme pojavljuje se snažna potreba za regulacijom koja bi omogućila očuvanje jezgra ljudskosti, koja nije mjerljiva medicinskim instrumentima, niti vidljiva pod mikroskopom, niti posjeduje tržišnu vrijednost... Da bismo razumjeli čovjeka, moramo problemu pristupiti multidisciplinarno, dakle, povezati antropologiju s psihologijom, anatomijom, biologijom, medicinom itd. i napraviti svojevrstu sintezu iz koje kasnije možemo izvesti određene zaključke. Put sinteze uvijek je težak, jer je potrebno izvesti integraciju ne baš homogenih elemenata. Najteža spoznaja jeste ona u kojoj čovjek spoznaje samog sebe. Pođemo li od toga da je filozofska antropologija nastala iz svog samorazumijevanja, dobijamo jednu sterilnu i apstraktnu cjelinu u sebi izoliranu od empirijskih nauka. Ovo govorimo iz jednog prostog razloga, a to je da se o odgovoru na pitanje šta je čovjek može govoriti samo na način da se prihvate filozofska promišljanja koja nemaju naučni pristup ili im takav pristup nije primarna orijentacija. Nijedna prirodna nauka ne može sama odgovoriti na to pitanje i stoga filozofija priskače u pomoć. Ovakav pristup stvara po sebi problem, jer je odmah na početku marginalizirana metoda koju možemo smatrati relevantnom. Empirijske nauke istražuju pojedine kontigentne aspekte čovjeka kao nečega što se može posmatrati, verificirati i registrirati. Međutim, složiti ćemo se da ono što predstavlja bit čovjeka nadilazi klasičnu empirijsku spoznaju. "Da bi dosegli do spoznaje čovjekove biti, moramo imati predznanje ili predrazumijevanje onoga što čovjek jeste i zahvaljujući njoj rezultati empirijskih nauka mogu postati bitni za razumijevanje čovjeka" (Malović, 2007: 48). Svaki dio može doprinijeti boljem razumijevanju cjeline i to opet podliježe u onu holističku filozofiju koju je važno naglasiti. Jedina disciplina koja posmatra čovjeka kao čovjeka u sklopu cjeline, sintetizirajući sve dimenzije ljudskosti, jeste filozofska antropologija, i to

stoga što s jedne strane promišlja bit čovjeka, a s druge strane uzima u obzir i pojedinačne prirodno-naučne spoznaje o čovjeku koje se kasnije reflektiraju u jednu smišljenu cjelinu. Čovjeku se u principu mora pristupiti dinamički, a ne nikada statički. Prije svega ovo je važno shvatiti zbog toga što čovjek nikada nije dovršen, on se uvijek nadograđuje, socijalizira, nadopunjava i stoga je on dinamička kategorija. Ovo vrijedi za sve periode njegova razvića, bilo da je u embrionu, djetinjstvu, mladosti ili u starosti. Ako čovjeku pristupimo kao osobi, onda prije svega tu odvajamo njegovu inteligenciju. Čovjekova inteligencija ne samo da odvaja čovjeka od životinja, već dokazuje da on nije samo viša vrsta, čak umnogome i drugačija. Takvu inteligenciju u principu nauka naziva racionalnošću i ona potpada pod njegovu duhovnu komponentu. Duh čovjeku omogućava da djeluje moralno, što je i suština cijele naše priče. Ako prihvatimo kao tačno činjenicu da su sva pitanja koja čovjek postavlja o sebi strogo filozofska, onda samo dodatno potvrđujemo da nam prirodne nauke ne mogu dati takve odgovore. “Kažemo li da je čovjek biće koje djeluje, koje govori, biće istorije, kulture ili biće koje stvara umjetnost, tehniku ili nauku, uvijek je riječ o karakteristikama koje su bitno ljudske, ali one niti pojedinačno niti zajedno još uvijek ne daju potpuni odgovor na pitanje što čovjeka konstituiše da se sve ovo što smo nabrojali uopšte može nazvati ljudskim” (Malović, 2007: 49). Pitanje o specifično ljudskom vodi u diskusiju odnosa između tijela i duše. Ne želeći detaljnije zalaziti u ovu problematiku, možemo ustvrditi samo neka promišljanja o ovoj simbiozi. Ovakvo “jedinstvo koje se sastoji od tijela i duše (ili duha), a koje se ostvaruje u svjesnom samoposjedovanju i samodarivanju nazivamo osobom” (Ibid: 51). Dakle, svaki čovjek, da bi se mogao nazvati čovjekom, mora biti ontološki konstituiran kao samostalno tjelesno-duhovno jedinstvo da bi se uopće mogao ostvariti u slobodi. Upravo zbog složenosti, ili preciznije, potpune nemogućnosti da se čovjek kao takav “razotkrije”, “odredi”, “definira” govori da je temelj njegova dostojanstva, bez obzira na trenutni stadij njegova razvoja ili na kvalitet njegova razvoja, on ipak neodređen. To je najveći razlog zbog čega on postaje nedodirljiv. Naime, nemogućnost artikuliranja definicije koja bi iscrpila sav sadržaj čovjekova dostojanstva ostavlja otvorenim mogućnost zloupotrebe i interpretacije koja bi bila u skladu s interesima i ciljevima bilo političkih, bilo ekonomsko-profiterkih grupacija. Priznavanje nedodirljivosti koje smo spominjali obavezuje nas na intelektualno i naučno poštenje, koje bi

moglo nanijeti bilo kakvo zlo koje bi moglo povrijediti ljudskost samog čovjeka. Pojednostavljeno rečeno, ljudskom dostojanstvu osigurava se dužno poštovanje samo ako se srži ljudskosti prizna nedodirljivost. U teologiji bi ovo mogli povezati s onim što smo ranije napominjali, a to je vjerovanje da su ljudi slični Bogu i da Njemu trebaju težiti. Kada smo već zašli dublje u filozofsku antropologiju, onda možemo spomenuti i Erica Voegelina, koji je razlikovao *intencionalnost* i *luminoznost* svijesti. Intencionalnost razlikuje subjekt svijesti, koji je lokaliziran u fizički konkretnom čovjeku i predmete o kojima govori. Ti se predmeti nalaze izvan tjelesnog dosega samog subjekta. Luminoznost obuhvata mnogo više jer i subjekt pripada stvarnosti koja se spoznaje kao objekt. Ove dvije spomenute strukture svijesti ne smiju se dijeliti. Voegelin tvrdi da je punu ljudskost moguće doseći tek onda kada “se onostrano božansko ponovo vrati u čovjeka”. Čovjekovo je mjesto *između*, što znači da ljudska egzistencija ima participatorski karakter. U *između* čovjek ima prava na transcendenciju. Na taj način čovjek doživljava stvarnost iznutra i spolja, kao dio te stvarnosti, a ne samo stvarnost kao predmet izvan sebe. U čovjekovoj otvorenosti prema transcendenciji i priznavanju svih područja bitka, uključujući i onostranost, vidljiva je istinska racionalnost svojstvena samo čovjeku” (Voegelin, 1990: 149). Ljudsko dostojanstvo kao takvo temelj je pretpostavke ljudskih prava. Osnovni zahtjevi ljudskosti ne trebaju se konstituirati, nego samo otkriti, formulirati i priznati kao takvi. Ideja o jednakosti svih ljudi poticala je porast svijesti da negiranje prava drugima znači i postavljanje pitanja o vlastitom pravnom statusu. Zbog toga, ljudska prava kao takva imaju univerzalni karakter; ako ih priznamo sebi, onda ih moramo priznati i svima drugima. Međutim, za koncept savremene političke etike važno je praviti distinkciju između ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, prije svega zbog činjenice da dostojanstvo nije plod nikakva konsenzusa. Dostojanstvo je ukorijenjeno u čovjekovoj suštini (biti) i ne može biti predmet bilo kakve političke rasprave, jer postoji prije nego što je spoznato. Princip ljudskog dostojanstva izvlači se naprosto iz čovjekove datosti. Ono polazi iz duhovne dimenzije svakog čovjeka i nepromjenjivo je u vremenu i prostoru. Upravo je na temelju dostojanstva jedne ljudske naravi i jednog uma, koji su zajednički svim ljudima, nastala i ideja o ljudskim i svim ostalim kolektivnim pravima. Naime, iz dostojanstva proizlaze i dužnosti i prava kako prema sebi tako i prema drugim nosiocima istoga dostojanstva. Nosilac dostojanstva to dostojanstvo ne

može izgubiti, ono se ne može otuđiti jer ga on i ne dobiva naknadnim priznanjem. Stoga je potrebno ponovno naglasiti da dostojanstvo pripada čovjeku po sebi, ono nije niti poklonjeno, niti zaslužno, niti se ne duguje nikom, osim Bogu, ako u diskurs uključimo teologiju. Neprihvatanje ovih načela neotuđivosti i nedodirljivosti dovela su dostojanstvo ali i samog čovjeka u tešku poziciju u kojoj on postaje predmet manipulacije. Danas smo svjedoci da ovakvi fenomeni postoje. Opća je tendencija da se prihvata i potiče samo ono što donosi ekonomski profit, a čovjek koji toj dobiti ne doprinosi, bilo kao potrošač bilo kao proizvođač, postaje društvenim teretom. Nažalost, to je na neki način i postala mjera ljudskog dostojanstva.

Pokušajmo se sada nakratko vratiti na temelj naše diskusije koja prije svega podrazumijeva ponovno otkrivanje čovjeka, ili pak nastavak traganja za njime. Situacija je otprilike ovakva. Velika obnova nauke koja je započela sa Baconom (*instauratio magna*) odredila je čitavu nauku sve do dana današnjeg, kao sredstvo čiji je glavni cilj ovladati prirodom u korist čovjeka. Do ovog zaključka dolazimo klasičnim empirijskim pristupom. Tako usmjerena nauka umnogome je zaobišla etičku dimenziju i otvorila "Pandorinu kutiju" u kojem je čitav svijet počeo grcati u problemima. Težnja da čovjek ovlada prirodom dovela je samog čovjeka u još jednu težu poziciju, naprosto, čovjek se počeo porobljavati od strane samog čovjeka. Ne možemo, vezano za ovo, optuživati nauku, već prije svega čovjeka koji se njome bavi i koji istu primjenjuje. Danas je nastupilo vrijeme biopolitike, pitanje čovjekova dostojanstva i dostojanstva ljudske osobe ponovo se nameće kao krucijalno pitanje samog života. Naše stoljeće koje živimo može se nazvati biotehnoškim stoljećem, koje je uvjetovala biotehnoška revolucija. Posebna dostignuća u genetici i biologiji uvjetovala su da se može govoriti o velikoj laboratoriji ili Fukoovu *logoru*, u kojem svi zajedno bivstvujemo. Sve veća moć manipulacije života uz pomoć tehnike i nauke stvorilo je u našem svijetu shvatanje da život više i nije apsolutna, već daleko relativna vrijednost, koja se kreće oko pitanja kvaliteta života. Ali suprotno, za nas je svako ljudsko biće zapravo subjekt koji nikada ne može biti objekt, iako se u današnjem vremenu upravo takvo nešto i deševa. Čovjek posjeduje moć savjesti i samosvijesti, posjeduje specifične intelektualne moći suda i rasuđivanja, ali i moralnu sposobnost raspoznavanja dobra i zla, djelovanja u slobodi, dakle u odgovornosti. Ljudsko biće moralno je biće. Najveći problem jeste da je etički

relativizam omogućio otvaranje velikog prostora za etičku prazninu, odnosno skup različitih pozicija i kriterija, bilo o životu, bilo o naučnom napredovanju i istraživanjima. Ravnanje društva prema kriterijima učinkovitosti i uspjeha stvorilo je društvo u kojem je dostojanstvo već uveliko na marginama. Kao odgovor na sve ove fenomene u politici se konstantno nastavlja traženje zakonskih rješenja koje bi omogućila građaninu kvalitetnu zaštitu. Na taj način društvo se sve više udaljava od čovjeka, a čovjek sve više postaje građanin, dakle nosilac prava i obaveza. Ovo je naprosto marginalizacija etike kroz marginalizaciju ljudskog dostojanstva. Između nauke i politike danas smo, kada govorimo o čovjekovu dostojanstvu, stavljeni ili pred loši relativizam ili pod pritiskom modernih nauka pred utilitaristički moral, koji je ukorijenjen u redukcionističkom shvatanju čovjeka. Kant je davno definirao čovjeka kao umno, determinirano i slobodno biće. U naznačenom paradoksu između determinizma i slobode, Kant se opredijelio za prosvjetiteljski ideal samosvjesnog subjekta koji se pouzdaje jedino u svoj razum i time prevladava svoju nezrelost. Međutim, ljudsko dostojanstvo ipak se mora shvatiti drugačije, tačnije izvan dosega moći i slobode, ali i izvan nekontroliranog slučaja. Dostojanstvo postoji bez obzira u kakvim okolnostima čovjek živi. "U hrišćanskoj antropologiji, filozofski gledano, ljudsko dostojanstvo nije shvaćeno kao nešto izvanjsko, zavisno od, naprimjer, stanja čovjeka, zdravlja, bolesti, ili lišen krivice, ono je nešto unutrašnje, bitno, neuslovljavano, neotuđivo čovjeku kao takvom" (Koprek, 2005: 257). Ovo je dovoljan razlog da shvatimo da čovjek ni s biološkog gledišta ne može biti sveden na živog ne-čovjeka, na *homo sacer* (Agamben). I dok građanin bez prava po automatizmu postaje bezvrijedan, čovjek nikada kao takav ne može izgubiti svoju vrijednost, a to je dovoljna razlika koju identificira politička etika. U tom smislu, ni čovjekova sloboda nije bestemeljna i ne može biti lišena odgovornosti. Budući da čovjek nije produkt slučaja, jer nije sam od sebe, on ne živi u apsolutnoj autonomiji. Kao samo jedno od stvorenja, on ne može garantirati niti smisao niti vrijednost samog života. Naše vrijeme već smo odredili kao postmodernističko. Postomoderna je oduzela baš svako značenje vrijednosti bitka, istine, temelja koji sve utemeljuje. Čovjek je sve manje razumljiv *residuum* koji se mnogo lakše shvata i izriče identifikacijskim brojem. Tako možemo reći da sudjelujemo u konstantnom tumananju i lutanju između onoga što jesmo i onoga što mislimo da jesmo. U nemogućnosti racionalnog osmišljavanja cjeloku-

pne zbilje i okoline koja ga okružuje, čovjeku još samo preostaje da bez osjećaja tragičnosti živi sadašnji trenutak, ne obazirući se ni na prošlost ni na sadašnjost. "Svjedoci smo da se ovakvom situacijom nihilizma želi ovladati posezanjem za zajedničkim životom, blagostanjem za sve, za konsenzusom kao rezultatom do kojeg se stiže drugim racionalnim rasvjetljavanjem međusobno konkurentnih mišljenja. Postmoderna ne trpi nikakve objektivne i univerzalne istine, ona čak ne podnosi ni vizije ni vizionare ni na etičkom ni na političkom području" (Ibid: 266). Današnje vrijeme jeste vrijeme skepticizma i vrijeme mikro-etike, gdje se sve globalizira osim onog što je istinska ljudska vrijednost. U takvoj situaciji, ostvarenja čovjeka i njegova dostojanstva ostaje kao veliko pitanje. Za razliku od prethodnih vijekova, danas više ne zvuči apsurdna misao da smo odgovorni za umanjivanje patnji nekog koga uopće ne poznajemo. Instanca u kojoj je jednakost svih ljudi, bez obzira na zajednicu koja svjesno ili nesvjesno proizvodi osjećaj solidarnosti s drugima i odgovornosti za druge, oličena u ideji čovječanstva. Čovječanstvo postaje zajednica u kojoj svakome ko polaže pravo na zvanje čovjeka garantira *pravo na pravo*. Svako, samim tim što je čovjek, polaže pravo na pripadnost *stricto sensu* čovječanstvu. Čovječanstvo je prostor u kojem se prepoznaje potreba za ostvarenje ljudskih prava. Teško da čovječanstvo možemo nazvati čovječanstvom ako u njemu ne participira i ako njega ne konstituira čovjek. Današnje vrijeme logiku čovjeka apsolutno tjera na njegovo ponovno traženje. On je danas više administrativni broj, matični broj, broj lične karte, negoli istinski subjek koji tvori širu i veću zajednicu kao što je čovječanstvo. Ako želimo misliti čovječanstvo na jedan drukčiji način, onda moramo malo odstupiti od onog stanovišta koje nam je nametnulo prosvjetiteljstvo. O čovjeku se zapravo treba misliti krajnje filozofski, a to znači da se može promatrati izvan svake zajednice osim čovječanstva koje on sam tvori. To umnogome objašnjava i prirodu njegovih prava ali i njegova dostojanstva. Kada, pak, govorimo o građaninu, onda je situacija posve drugačija iz prostog razloga što on ima svoju zajednicu koja mu je i dodijelila taj status. Sve ovo dovodi u konfuziju i ono pitanje koje postavlja Fuko: "Da li čovjek zaista i postoji? To je stoga što smo u velikoj mjeri zaslijepljeni evidentnošću čovjeka da više nismo sačuvali uspomenu na ono, ne tako davno vrijeme kada su postojali: svijet, poredak, ljudska bića, ali ne i čovjek" (Fuko, 1971: 362). Nekada se ovaj pojam vezivao striktno za demokratiju, a nakon što su svi postali "slobodni" i dobili pravo

glasa, njegova upotreba utihnula je u onom nekadašnjem kontekstu. Po Balibaru, pojmovi čovjeka i građanina međusobno se dopunjuju, nadomještaju, što znači da prekoračuju vlastite domete i jedan bez drugog su neadekvatni, što govori da moraju funkcionirati u nekoj vrsti simbioze. Čovjek je nekad bio samo muškarac, jer je samo on imao pravo glasa, a danas je to svaka punoljetna osoba. Međutim, iako su prava važan konstituent čovjeka, ipak moramo ustvrditi da je dostojanstvo još veća potvrda tog pojma. Danas Le Bon govori da čovjeka nema zbog socijalnog statusa koji je počeo određivati da li jeste ili nije čovjek. Ako priznamo, a samo na osnovu siromaštva u svijetu možemo tako nešto i tvrditi, da niz isključenih ljudskih jedinki iz pojma čovjeka, dovodi u sumnju mogućnost mišljenja čovječanstva koje počiva na toj ideji. Humanistički projekt na ovome mjestu puca, raspada se, pošto legitimira podjelu na čovjeka i onog koji je “manje-čovjek”, odnosno ljude i oni koji su na neki način “manje-ljudski”. Sve ovo upućuje na jasnu potrebu ponovnog promišljanja čovjeka, kao moralne kategorije, a ne samo kao statistički značajne egzistencije. Privodeći kraju ovu raspravu, moramo ponovno naglasiti značaj ponovnog promišljanja čovjeka, potrebu za njegovom reinkarnacijom, kao i temeljnim zahtjevom za povratak njegova dostojanstva koje mu pripada. Čovjek, onako kako Hans Kung napominje, mora postati sve ljudskiji. On se mora koncentrirati da svoj ljudski potencijal usmjerava samo na stvari koje su humanoga karaktera, jer će u suprotnom nastaviti u pravcu samonegacije i samo-destrukcije. U tom smislu, realno načelo odgovornosti koje smo već nekoliko puta spominjali kao i ono na šta nas upućuje Ernest Bloch, a to je utopijsko načelo nade, moraju postati smjernice traganja za čovjekom. Ma kakav se projekt planirao za budućnost čovječanstva, temeljno etičko načelo mora biti čovjek, nikada ne smije postati sredstvo. “Čovjek mora ostati posljednja svrha, mora ostati cilj i kriterij” (Kung, 2002: 53). Svaka stvar ima svoju vrijednost, ali ljudsko dostojanstvo nema svoju cijenu i zbog toga sama logika nameće da je ono neotuđiva svojina. Genetska manipulacija, izrabljivanje, korištenje, korupcija... i mnogi drugi fenomeni koji su prisutni u današnjem svijetu stvorili su osjećaj da je čovjek otuđen, marginaliziran i izveden izvan onih granica ljudskosti koje mu po prirodi pripadaju. Dehumanizacija je osnovana karakteristika modernizma, dok je desubjektivizacija osnovna karakteristika postmodernizma. Ako ovo imamo u vidu, onda shvatamo da je zapravo jako teško ponovno govoriti o čovjeku i njegovu

dostojanstvu. Ono što je više nego sigurno jeste da jedino čovjek može uništiti čovjeka, isto kao što ga jedino on može i spasiti. Politika je samo jedna društvena sfera koja stvara određene odnose u društvu. Ono što je važno za političku etiku jeste tendencija da se teza o “povratku čovjeka”, kao subjektu mora što prije shvatiti kao realna potreba. Ako se bude nastavilo sadašnjim tempom razvoja, onda će priča o čovječanstvu i dalje ustupati mjesto aktuelnoj priči o građanstvu. Mišljenja smo da ipak ono prvo mora imati primat, jer je postojalo od samog postanka čovjeka u pluralu, a da ga je ovo drugo samo još više oblikovalo. Čovjek i građanin moraju biti u simbiozi! Samim tim što posjedujemo dostojanstvo, naša bit prevazilazi administrativna određenja, koja su tu samo da budu sredstvo u našem boljem ostvarenju. Ukoliko se u budućnosti aktivira maksimalistička etika ili bolje reći globalna etika, primarni zadatak pred njom stajat će ponovno otkrivanje čovjeka, koji se izgubio u oblandama i slojevima koje je nad njegovom ljudskošću postavilo savremeno doba. Izići iz toga znači izaći iz sjenke potčinjenosti koja je čovjeku izgleda prirodna i sudbinska orijentacija. Barem u onom dijelu u kojem sam kreira svoju sudbinu, mora se truditi da mu moralnost ne bude strana ni tuđa, jer tada zaista neće moći prepoznati samog sebe! ■

LITERATURA:

- Fuko, Mišel (1971): *Riječi i stvari*, Nolit, Beograd
- Kant, Immanuel (1974): *Kritika praktičnog uma*, Naprijed, Zagreb
- Koprek, Ivan (2005): *Pridi da možeš čuti: etika u sjeni globalizacije i postmoderne*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb
- Luhmann, Niklas (1995): *Social Systems*, Stanford University Press, Stanford, California
- Malović, Nenad (2007): “Ljudsko dostojanstvo između znanosti i svjetonazora”, *BS* 77 br. 1, str. 43–57, Zagreb
- Raz, Džozef (2005): *Etika u javnom domenu: ogledi iz moralnosti, prava i politike*, CID, Podgorica
- Voegelin, Eric (1990): *Anamnesis*, University of Missouri Press, Columbia
- Zgodić, Esad (2008): *Realpolitika i njeni kritičari*, Narodno-univerzitetska biblioteka Derviš Sušić, Tuzla
- Žižek, Slavoj (2001): “Prema politici istine”, *Zarez*, br. 60–61, Zagreb

THE NOTION OF DIGNITY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SOCIETY

Dritan Abazović

Summary

Contemporary society has led to dramatic changes in the perception of man and his dignity. The question that has troubled philosophy since its inception is the attempt to define man and his nature. In post-modern times, shaded by pronounced materialism, where values acquire a different character, dignity as the totality of virtues possessed by man is under attack of "blank" politics, which misses the ethical. This is why the task of contemporary political ethics is to search for lost dignity and strive towards a decent society, which respects and appreciates dignity. This essay aims to identify certain facts and focus the debate towards what dignity is, why it matters and why it needs to be the subject of political ethics in future political and philosophical debate. For only a society that respects man as he is can be considered fair and good. The aim is to give theoretical outlines to its contours, and this essay is an attempt in that direction. Key words: dignity, man, political ethics, decent society, homo sacer, humanism.